

Justyna Marianna Zynek

justyna.zynek@student.uw.edu.pl

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Uniwersytet Warszawski

HIERARCHIA WPISANA W PLURALIZM

Agnieszka Pasieka, *Hierarchy and pluralism: living religious difference in Catholic Poland*. New York: Palgrave Macmillan 2015, ss. 261, ISBN 978-1-137-48286-0.

Zagadnienie pluralizmu religijnego zajmuje istotne miejsce we współczesnych debatach akademickich i politycznych. Łącząc w sobie kwestie tożsamości, wspólnotowości i integracji, stanowi szerokie pole badań dla antropologów, a jednocześnie wyzwanie dla badaczy ze względu na wielość problemów generowanych w trakcie prób jego definicji. W naukach społecznych niejednokrotnie zwracano uwagę na problem teoretycznego i praktycznego pluralizmu (Kozyrska 2014) rozumianego jako różnorodność, nieuporządkowana sfera religijna (Naumescu 2006) i projekt utopijny (Baer 2014). Podejście prezentowane przez Agnieszkę Pasiekę w książce *Hierarchy and pluralism: living religious difference in Catholic Poland* można określić jako innowacyjne – zestawia bowiem koncepcje hierarchii i pluralizmu, traktowane dotychczas raczej jako przeciwstawne. Autorka, stawiając sobie za cel odpowiedź na pytanie, jakie miejsce zajmuje pluralizm w obliczu dominacji religijnej, dowodzi, że proponowana przez nią koncepcja hierarchicznego pluralizmu jest „tautologią, a nie oksymoronem” (Pasieka 2013: 70). W tym rozumieniu paradoksalnie pluralizm istnieje właśnie dzięki ustalonej hierarchii. Autorka podkreśla również, że dla zrozumienia istoty pluralizmu religijnego, niezbędne jest przyjrzenie się, w jaki sposób jest przeżywany i doświadczany. U Pasieki, opisującej życie mieszkańców polskiej wsi, nie jest on przyjmowanym bezrefleksyjnie stanem, a raczej dynamicznym polem negocjacji, stale uaktualnianym do uwarunkowań czasu i miejsca. Autorka podkreśla rolę pluralizmu w kreowaniu dominacji poprzez praktyki inkluzywne i dyskryminujące w relacji pomiędzy grupami (s. 23). Centralną uwagę poświęca dominacji większości, a więc Polaków-katolików, która ukrywana pod

„naturalnym” porządkiem i pojęciem pluralizmu religijnego, generuje praktyki dyskryminacyjne.

Pasieka opiera się na materiałach z badań prowadzonych przez nią w gminie położonej w województwie podkarpackim, którą w celu anonimizacji nazywa „Rozstaje”. Wprowadzanie czytelnika w teren badań, który stanowią obszary Beskidu Niskiego, stanowi zaproszenie do ponownego przeżycia wraz z autorką jej procesu badawczego. Przedstawiając własne inspiracje, zmiany koncepcji badawczych, sposoby zadawania pytań, poznawania terenu i jego mieszkańców, autorka daje przykład na to, jak autorefleksyjność może stanowić wartościowe źródło dla odczytania tekstu (Cohen 1992). Monografia balansuje pomiędzy zanurzeniem badaczki w teren, dzięki bogatym opisom podróży tworzonym z naciskiem na szczegóły (np. przemieszczania się rowerem pomiędzy miejscowościami), uczestnictwa w lokalnych obrzędach (np. kolędowaniu), a dylematami związanymi z tworzeniem tekstu etnograficznego. Jako wyraz tego można potraktować wstęp i zakończenie książki, tworzące klamrę kompozycyjną. Ów balans pomiędzy pracą terenową a gabinetową zaznaczają bowiem wprowadzająca do tematu rozmowa z pastorem, zawierająca dokładny opis sytuacji wywiadu oraz kończące książkę spotkanie z rozmówczynią pytającą badaczkę, czy jej tekst będzie miał szczęśliwe zakończenie. Walorem pracy są notatki terenowe wprowadzające do niektórych rozdziałów, które, obok obserwacji i rozmów, stanowią istotny materiał analityczny i pozwalają czytelnikowi skonfrontować własne interpretacje z tymi zaproponowanymi przez autorkę.

Wartym podkreślenia jest sposób, w jaki Pasieka charakteryzuje bohaterów monografii. Przedstawia rozmówców zwykle parami, nadając im pseudonimy zaczynające się na tę samą literę, często będące zdrobnieniami imion (np. Jakub i Janka, Tadek i Tekla). Pozytywnym aspektem jest przedstawianie rozmówców nie w sposób holistyczny, jako „monolity”, ale jako wielowymiarowe, refleksyjne jednostki, usytuowane w obrębie grup. Autorka naświetla charaktery rozmówców, cytując ich wypowiedzi: często zabawne, ale także gorzkie i wulgarne. Dzięki temu, jak trafnie zauważa Eileen Barker, na końcu książki czytelnik może poczuć się, jakby osobiście znał opisywane osoby jako jednostki indywidualne, wraz z ich różnymi rolami w obrębie wspólnot (Barker 2015: 57).

Monografię rozpoczyna wstęp, zatytułowany „Siedem dróg do Boga”. Jego motywem przewodnim jest teoretyczne ujęcie wierzeń i praktyk religijnych. Uściślając koncepcje Davida Halla, Roberta Orsiego, Maxa Webera czy Sherry Ortner,

Pasieka zachowuje w dalszych rozważaniach balans: stosując ujęcie holistyczne, kładzie jednocześnie nacisk na indywidualizm, poziom mikro, lokalność zjawisk, a przede wszystkim interakcje jednostek i grup. Agnieszka Halemba, recenzując omawianą książkę, określiła jednak tytuł jej wstępu jako zwodniczy, dostrzegając, iż badani mają trudności w jednoznacznym określeniu swojej „drogi”, która jest zależna od ich doświadczeń, tożsamości narodowej, etnicznej i wykonywanych praktyk. Przykładowo bycie katolikiem oznaczać może dla rzymskich katolików bycie „normalnym” bez odniesienia do kwestii wiary (Halemba 2015: 2). Uwagę tę można uznać za słuszną, szczególnie jeśli zwróci się uwagę na to, jak liczba wymienionych dróg rozmywa się i staje pod znakiem zapytania; w wypowiedziach respondentów prócz siedmiu wspólnot religijnych, czyli rzymskich katolików, grekokatolików, prawosławnych, członków ruchu zielonoświątkowego i Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, świadków Jehowy oraz buddystów wspomniani są również Żydzi, funkcjonujący w pamięci badanych, oraz różnie identyfikujący się wyznaniowo Łemkowie.

Omawiana monografia składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza z nich przedstawia historyczne uwarunkowania terenu z perspektywy pluralizmu religijnego. Trudno nie zgodzić się z kolejnym zarzutem Halemba o zbyt ogólnikowe potraktowanie rysu historycznego, niepopartego danymi archiwalnymi (Halemba 2015: 3), ograniczonego do uproszczonego spojrzenia na korzenie polskiej tolerancji. Bardziej wartościowe niż odwoływanie się do pewnej „zbiorowej mitologii narodowej” byłoby, moim zdaniem, skupienie się na lokalnym kontekście oraz rozszerzenie odwołań do literatury dotyczącej akcji „Wisła” i działalności UPA oraz relacji jej członków z mieszkańcami badanych terenów, zwłaszcza jeśli chodzi o kontekst łemkowski. Z drugiej strony, Pasieka próbuje kompleksowo zestawić obecne funkcjonowanie pojęcia pluralizmu „w praktyce” na poziomie lokalnym z powszechnym przekonaniem o różnorodności oraz tolerancji etnicznej i wyznaniowej w historii Polski, szczególnie w odniesieniu do okresu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W przypadku „Rozstajów” podkreśla się trwanie tych multikulturowych znaków rozpoznawczych przeszłości w celu kreowania pewnego rodzaju atrakcji turystycznej jako śladu utraconego dziedzictwa przeszłości (Porter-Szűcs 2016: 1).

Rozdział drugi, dotyczący „tworzenia” pluralizmu, rozwija szczegóły lokalnej koegzystencji wspólnot religijnych gminy „Rozstaje”. Wprowadza także pojęcia multikulturalizmu i ekumenizmu, jednak z perspektywy *emic*, co można określić

jako walor pracy. Pasieka z dbałością o detale przedstawia różnice w rozumieniu terminów, używając konceptualizacji rozmówców i zwracając uwagę na ich dylematy i niejednoznaczność podejść. Przywołuje przykładowo myśl Hanna o tym, że etniczności w południowo-wschodniej Polsce nie można zredukować do jednej słusznej teorii dotyczącej narodowej tożsamości, ponieważ na pewnym poziomie można być Łemkiem, na innym Ukraincem, na kolejnym prawosławnym Słowianinem, a na pozostałych obywatelem Polski (s. 65). Autorka oddaje głos rozmówcom, mówiącym o pluralizmie i ekumenizmie jako o „życiu razem”, zwracając przy tym uwagę na zewnętrzne wpływy, co podsumowuje wypowiedzią rozmówczyni przekonanej o tym, że mieszkańcy gminy żyją razem dobrze, dopóki ktoś z zewnątrz nie zacznie ich instruować, by byli bardziej tolerancyjni.

Kolejnym istotnym wątkiem tej części pracy jest kwestia edukacji. Uwidacznia się w tym miejscu interesująca metoda badawcza w postaci pewnego rodzaju eksperymentu: rysunków dzieci na zadany temat. Poprzez przywołanie wspomnienia nauczycielki sugerującej dzieciom namalowanie kościoła zamiast rodzinnego domu jako najważniejszego dla nich miejsca w lokalnej przestrzeni, autorka odsłania pola relacji władzy i sposób kreowania hierarchicznego pluralizmu. Pasieka podkreśla, jak wpływa on na organizację wspólnoty, funkcjonującą na wielu poziomach: w szkole, w obrębie rodziny w kontekście przekazu międzypokoleniowego czy na spotkaniu koła gospodyń wiejskich.

Druga część książki, zatytułowana „Pluralizując przeszłość”, skupia się na narracjach mieszkańców dotyczących minionego czasu. Pretekstem do wywołania tych opowieści jest wspomnienie uczestnictwa badaczki w obchodach kolędniczych podczas spędzania przez nią świąt u prawosławnych rozmówców w 2009 roku. Rozdział dotyczący „kolędzącej historii” ukazuje, jak zastosowanie metod obserwacji uczestniczącej pozwoliło autorce wniknąć w społeczność oraz zyskać nowe możliwości przyjrzenia się interakcjom między ludźmi. Jednocześnie, przywołując przykłady pozytywnych reakcji na swoje działania czy zdrabniania przez rozmówców jej imienia, buduje ona swój autorytet i uwidacznia serdeczne relacje z rozmówcami. Co więcej już na początku książki podkreśla, jak wiele zawdzięcza badanym – zwraca uwagę na kwestię współtworzenia badań wraz z nimi poprzez możliwość wzajemnego uczenia się od siebie:

W tym miejscu pragnę zaznaczyć, jak wiele nauczyłam się od moich informatorów, otrzymałam od nich wiedzę nie tylko na temat religii, ale także etnografii. Rzeczywi-

ście sędzę, że dzięki nim mogłam zarówno „robić”, jak i docenić etnografię na nowo jako szczególny rodzaj gościnności, przez którą mam na myśli dzielenie się doświadczeniami, opowieściami, otwieranie swojego życia – i swojego domu – na gościa (s. 24).

Zabiegi te można odczytywać w pewien sposób jako legitymizację „prawomocności” badań, którą wzmacnia także bogata bibliografia, ukazująca interdyscyplinarność podejścia antropolożki do badanego tematu. Jak jednak podsumowuje Barker, Pasięka dba, aby zaplecze teoretyczne tekstu nie zdominowało jej opowieści o „Rozstajach”: „używa spostrzeżeń (i błędów) innych, aby doskonalić swoje stwierdzenia, zamiast pozwalać ekspertom kierować jej opowieścią” (Barker 2015: 57). Ciekawą strategią potwierdzającą takie podejście jest zastosowanie pod niektórymi ilustracjami podpisów w formie cytatów, których autorami są rozmówcy autorki, na przykład: „Aparat uchwycił część domu, ale miałam na celu sfotografowanie świerka, który ma czterdzieści lat. Został posadzony przez mojego dziadka” (s. 73). Ilustracje te, stanowiąc wynik eksperymentu angażującego dzieci w warsztaty fotograficzne połączone z prowadzeniem dziennika, są wyrazem oddania głosu rozmówcom. Zestawiając je z fotografiami wykonanymi i podpisanymi przez siebie, przedstawiającymi głównie elementy kojarzone z daną grupą wyznaniową, Pasięka podkreśla koegzystencję podejścia badacza i badanego, której daje wyraz w monografii.

Następny rozdział dotyczy wspomnień mieszkańców na temat socjalizmu, które, jak trafnie zauważa Halemba, jednoczą badanych ze względu na podejmowanie podobnych działań w związku z ówczesnym brakiem poczucia etnicznej i religijnej przynależności (Halemba 2015: 3). Pasięka w tym miejscu zarysowuje wielowymiarowość stanowiska rozmówców w kwestii ich podejścia do przeszłości, zaznaczając tym samym rolę doświadczeń życia w czasach socjalizmu dla obecnej identyfikacji „swoich” i „obcych”. Te predyspozycje w zakresie oceniania autorka nazywa za Pierrem Bourdieu *habitusem*.

Trzecia część książki skupia się na kwestii sąsiedzkości. Przywoływany jest w niej szereg anegdot z terenu, w których w różny sposób definiuje się sąsiadów, w tym przez przysłowia czy inne wyrażenia stosowane w celu tworzenia podziałów. Sygnalizuje to dynamikę relacji sąsiedzkich w okolicy i pokazuje, jak pewne wydarzenia mogą je znacząco zmieniać. Przykładem zapowiadany przez autorkę w poprzednich rozdziałach jest problem wprowadzenia dwujęzycznych tablic z nazwami miejscowości, wiązany z reakcją na Ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Badaczka opisuje to jako moment stanowiący wyzwanie dla miejscowego

pluralizmu. Mieszkańcy „Rozstajów”, chociaż gościnni, życzliwi, pełni poszanowania dla odmienności sąsiedzkiej i budujący bliskie relacje z członkami innych wspólnot w codziennym życiu, ujawniają swoje obawy, strach i antypatie w momencie, kiedy ustalona hierarchia może zostać zachwiana. Agresywny sprzeciw względem pojawienia się łemkowskich nazw miejscowości obok polskich, a w efekcie odrzucenie tej inicjatywy, sprawiły, że prócz wcześniej podkreślanego uprzywilejowania dominujących nad innymi rzymskich katolików ujawniły się hierarchie funkcjonujące także w obrębie mniejszości. Hierarchia zaczęła jawić się jako nieunikniona, ale przyjmowana za naturalną, co dosadnie ujawnia jedna z reakcji członków mniejszości na dominację rzymskich katolików, wyrażająca się w słowach: „Zrobilibyśmy tak samo”. Pasięka ujawnia, jak Łemkowie, grekokatolicy i prawosławni, podkreślając swoją przynależność do miejsca, dominują z kolei nad protestantami, którzy pojawili się na tych terenach w czasach późniejszych, w sytuacji konfliktu „starszych” wspólnot religijnych, a także nad buddystami, którzy dodatkowo generują dystans klasowy, ekonomiczny i wzmacniają granicę pomiędzy miastem i wsią.

Lekkość stylu, bogactwo materiałów etnograficznych, takich jak notatki terenowe, fotografie czy opisy obserwacji sprawiają, że czytanie omawianej monografii to czysta przyjemność. Etnograf znajdzie w niej inspiracje do zastanowienia się nad własnym warsztatem badawczym, laik zaś, dzięki barwnym opisom, będzie miał okazję poczuć atmosferę i „rytm” życia mieszkańców południowych krańców Polski. Praca Pasięki stanowi przykład zachowania równowagi pomiędzy teorią a etnografią. Wyważone refleksje nad miejscem pojęcia pluralizmu w perspektywie antropologicznej współgrają z gruntownie przeprowadzonymi i innowacyjnymi badaniami terenowymi. Podkreślają bowiem specyfikę pluralizmu, który wraz z deklaracją równości w różnorodności, jest hierarchiczny, dzięki czemu istnieje. Pluralizm tworzy różnice pomiędzy grupami i wzmacnia relacje władzy, nie stanowi zaś gwarancji jednolitości. Podsumowując można powiedzieć, że monografia nie tylko skłania do zastanowienia się nad rolą katolicyzmu we współczesnej Polsce widzianego z perspektywy wsi, ale przynosi również refleksję nad dawnymi i obecnymi relacjami międzyetnicznymi oraz międzywyznaniowymi.

Bibliografia

- Baer, M. (2014). *Think Globally, Act Locally? Anthropological Strategies in/of East-Central Europe*. *Cargo. Journal for Cultural/Social Anthropology*, 12 (1-2), 19-34. Pozyskano z <http://cargo-journal.org/index.php/cargo/article/view/14/15>.
- Barker, E. (2015). Recenzja: Agnieszka Pasieka, *Hierarchy and Pluralism. Living Religious Difference in Catholic Poland*. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 8 (1), 56-57. Pozyskano z http://www.rascee.net/index.php/rascee/article/view/101/pdf_4.
- Cohen, A. (1992). *Self-conscious anthropology*. W: J. Okely, H. Callaway (red.), *Anthropology and autobiography*, (s. 219-238). London: Routledge.
- Halemba, A. (2015). Recenzja: Agnieszka Pasieka, *Hierarchy and Pluralism. Living Religious Difference in Catholic Poland*. *Religion State, Society*, 43 (4), 1-5; doi:<http://dx.doi.org/10.1080/09637494.2015.1120472>.
- Kozyraska, A. (2014). *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne.
- Naumescu, V. (2006). *Religious Pluralism and the Imagined Orthodoxy of Western Ukraine*. W: C. Hann (red.), *The Postsocialist Religious Question: Faith and Power in Central Asia and East-Central Europe* (s. 241-268). Münster: Lit Verlag.
- Pasieka, A. (2013). *How pluralism becomes hierarchical? Debating pluralism in contemporary Poland*. *Sprawy Narodowościowe*, (43), 53-73; doi:<https://doi.org/10.11649/sn.2013.018>.
- Pasieka, A. (2015). *Hierarchy and pluralism: living religious difference in Catholic Poland*. New York: Palgrave Macmillan.
- Porter-Szúcs, B. (2016). Recenzja: Agnieszka Pasieka, *Hierarchy and Pluralism. Living Religious Difference in Catholic Poland*. *H-Poland, H-Net Reviews*, (January, 2016). Pozyskano z <https://networks.h-net.org/review-agnieszka-pasieka-hierarchy-and-pluralism-living-religious-difference-catholic-poland>.

